

Трофименко Людмила,
старший науковий співробітник відділу логопедії
Інституту спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України
м. Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОГО КОМПОНЕНТА МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ТА МАРКЕРИ МОВЛЕННЄВИХ ТРУДНОЩІВ

Сучасний етап розвитку спеціальної освіти характеризується зростанням інтересу до проблеми раннього мовленнєвого розвитку дитини. Особливої актуальності набуває вивчення закономірностей становлення граматичного компонента мовлення у дітей раннього віку, оскільки саме в період від одного до трьох років закладаються основи мовної системи, формується здатність до узагальнення мовних явищ та оволодіння граматичними правилами рідної мови. Від рівня сформованості граматичного компонента значною мірою залежить подальший розвиток комунікативної компетентності, зв'язного мовлення та мовленнєвого мислення дитини.

У психолінгвістичних дослідженнях граматичний компонент мовлення розглядається не лише як система морфологічних і синтаксичних засобів мови, а й як результат складної мовленнєво-мисленнєвої діяльності, що спирається на взаємодію когнітивних, мовних та комунікативних механізмів. Вивчення механізмів засвоєння граматики представлено у працях Д. Слобіна, Є. Соботович, В. Тищенка, та інших вітчизняних та зарубіжних учених.

Відповідно до психолінгвістичної концепції Д. Слобіна, дитина не засвоює граматичні правила у готовому вигляді, а самостійно конструює їх на основі аналізу мовлення дорослих. Учений обґрунтував існування універсальних

операцій оброблення мовної інформації, які забезпечують виокремлення граматично значущих елементів мовлення та побудову власної мовної системи. У процесі мовленнєвого розвитку дитина поступово переходить від засвоєння окремих слів до встановлення граматичних відношень між ними [6].

У працях Є. Соботович на основі концептуальних теорій психолінгвістики представлено становлення граматичної системи мовлення як процес формування мовленнєвих узагальнень. Учена підкреслювала, що дитина опановує граматичні категорії шляхом поступового накопичення мовного досвіду, встановлення аналогій та виділення закономірностей функціонування мовних одиниць. Засвоєння граматичних форм відбувається не механічно, а через активну пізнавальну діяльність [4].

Також підкреслено, що формування граматичної будови мовлення пов'язується з розвитком мовленнєвих операцій програмування та породження висловлювання. Дослідниця наголошувала, що повноцінне оволодіння граматичними конструкціями можливе лише за умови сформованості мовного аналізу, синтезу, узагальнення та прогнозування. Недостатність зазначених механізмів часто зумовлює виникнення аграматизмів і труднощів мовленнєвого розвитку.

З позицій психолінгвістики важливими механізмами становлення граматичного компонента мовлення виступають мовленнєве наслідування, мовна аналогія, узагальнення мовного досвіду, ймовірнісне прогнозування та мовленнєве програмування. Саме розвиток цих механізмів забезпечує перехід від ситуативного використання окремих слів до побудови граматично оформленого висловлювання [3; 7; 8].

У нормотиповому розвитку вже наприкінці другого року життя дитина починає використовувати двослівні конструкції, які поступово ускладнюються. Упродовж третього року життя активно засвоюються граматичні категорії числа, роду, відмінка, часу та особи. Мовлення набуває ознак фразового, збільшується кількість синтаксичних конструкцій, удосконалюються навички словозміни та словотворення. Водночас процес засвоєння граматики має нерівномірний

характер і супроводжується численними помилками, які відображають природний шлях формування мовної системи [1].

Особливий інтерес для сучасної логопедії становить вивчення аграматизмів у ранньому віці як одного з показників недостатньої сформованості психолінгвістичних механізмів мовлення [2; 5]. У нормотиповому онтогенезі граматичні помилки є закономірним етапом мовленнєвого розвитку та відображають процес активного засвоєння дитиною мовних закономірностей. Такі помилки виникають унаслідок дії механізму мовної аналогії, коли дитина переносить уже засвоєне правило на нові мовні одиниці. Наприклад, дитина може утворювати форми на зразок «рукив», «вікнов», «йдула», що свідчить про формування граматичних узагальнень.

Водночас у дітей із затримкою мовленнєвого розвитку аграматизми мають більш стійкий і системний характер. Вони проявляються у труднощах узгодження слів у роді, числі та відмінку, неправильному використанні прийменниково-відмінкових конструкцій, спрощенні синтаксичної структури висловлювання та обмеженому використанні граматичних засобів. З психолінгвістичних позицій такі порушення можуть бути наслідком недостатньої сформованості операцій мовленнєвого аналізу й синтезу, лексико-граматичного кодування, мовленнєвого програмування та прогнозування.

На думку Є. Ф. Соботович, граматичні труднощі нерідко відображають порушення процесів породження мовлення, коли дитина не може повноцінно здійснювати відбір і поєднання мовних одиниць відповідно до комунікативного задуму. Тому своєчасне виявлення аграматизмів у ранньому віці має важливе діагностичне значення та дозволяє визначити напрями ранньої мовленнєвої стимуляції [4]. Корекційна робота має бути спрямована не лише на засвоєння окремих граматичних форм, а й на розвиток базових психолінгвістичних механізмів, що забезпечують формування граматично правильного висловлювання.

Знання закономірностей формування граматичної складової мовлення має важливе практичне значення для організації мовленнєвої стимуляції дітей

раннього віку. Психолінгвістичний підхід дозволяє спрямовувати роботу не лише на засвоєння окремих граматичних форм, а й на розвиток базових механізмів породження мовлення. Це створює підґрунтя для своєчасного попередження мовленнєвих порушень та підвищення ефективності раннього логопедичного втручання.

Отже, формування граматичного компонента мовлення у дітей раннього віку є складним психолінгвістичним процесом, що базується на взаємодії когнітивних і мовленнєвих механізмів. Урахування психолінгвістичних закономірностей засвоєння граматики відкриває нові можливості для розроблення ефективних технологій мовленнєвої стимуляції та логопедичного супроводу дітей раннього віку.

Список використаних джерел

1. Богуш А. М. Вибрані педагогічні твори : у 9 т. Т. 2 : Мовленнєвий розвиток дітей раннього віку. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2025. 576 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/23778>.
2. Король А. В. Психолінгвістичні аспекти засвоєння мови дітьми дошкільного віку. Особлива дитина: навчання і виховання. 2025. № 2 (118). С. 22–37. DOI: 10.33189/ectu.v118i2.229. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.229>
https://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/view/229
3. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2010. 20 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000310987>.
4. Соботович Є. Ф. Вибрані праці з логопедії / упоряд. В. В. Тищенко, Є. Ю. Линдіна. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 308 с.
5. Трофименко Л. І. Граматична компетенція як ключовий аспект мовленнєвого розвитку учнів з особливими освітніми потребами. Безбар'єрність

в освіті осіб з особливими потребами: досвід та інновації : матеріали X Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології (м. Київ, 24–25 жовтня 2024 р.). Київ, 2024. С. 414–420. URL: <https://ispukr.org.ua/?p=12711>

6. Slobin D. I. The Crosslinguistic Study of Language Acquisition. Vol. 1–5. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1985.

7. Karimli A. Child Language Acquisition: A Comprehensive Scientific Review. Foundations and Trends in Modern Learning. 2025. No. 11. P. 1–18.

8. Hein J., Driemel I., Martin F., Nie Y. Errors of Multiple Exponence in Child English: A Study of Past Tense Formation. Morphology. 2025. Vol. 35. P. 143–183. DOI: 10.1007/s11525-024-09434-x.